

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Факультет фізичної культури та спорту
Кафедра теорії та методики фізичної культури

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ О.А.Кузнецова

27 серпня 2019 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ**

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка

Спеціальність 014 «Середня освіта»

014.11 Середня освіта (Фізична культура)

Освітні програми Фізична культура, спортивно-масова робота та туризм,

Фізична культура та Захист Вітчизни

2019 - 2020 навчальний рік

Розробник: Гетманцев Сергій Васильович, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури, доктор філософії в галузі освіти, доцент _____ (Гетманцев С.В.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри теорії та методики фізичної культури.
Протокол № 1 від « 27 » серпня 2019 р.

Завідувач кафедри Лит (Литвиненко О. М.)
« 27 » серпня 2019 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка	Нормативна	
	Спеціальність 014 «Середня освіта» 014.11 Середня освіта (Фізична культура)		
Індивідуальне науково-дослідне завдання – підготовка доповіді з обраної теми	Освітні програми Фізична культура, спортивно-масова робота та туризм; Фізична культура та Захист Вітчизни	<i>Рік підготовки:</i>	
Загальна кількість годин – 150		1-й	
	<i>Семестр</i>		
		1-й	
		<i>Лекції</i>	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 4	Ступінь бакалавра	10 год.	
		<i>Практичні, семінарські</i>	
		20 год.	
		<i>Лабораторні</i>	
		20 год.	
		<i>Самостійна робота</i>	
		100 год.	
		Вид контролю	
		залік	

Мова навчання – українська.

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 150 год.: 50 год. – аудиторні заняття, 100 год. – самостійна робота (33,3% : 66,7 %).

Структура навчальної дисципліни для студентів заочної форми навчання

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>заочна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка	Нормативна	
	Спеціальність 014 «Середня освіта» 014.11 Середня освіта (Фізична культура)		
Індивідуальне науково-дослідне завдання – захист контрольної роботи	Освітня програма Фізична культура, спортивно-масова робота та туризм;	<i>Рік підготовки:</i>	
Загальна кількість годин – 150		1-й	
	<i>Семестр</i>		
		1-й	
		<i>Лекції</i>	
		6 год.	
		<i>Практичні, семінарські</i>	
		-	
		<i>Лабораторні</i>	
		8 год.	
		<i>Самостійна робота</i>	
		136 год.	
		Вид контролю	
		залік	

Мова навчання – українська.

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для заочної форми навчання – 150 год.: 14 год. – аудиторні заняття, 136 год. – самостійна робота (10 % : 90 %).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та результати навчання

Мета курсу: дати студентам знання про будову організму людини з урахуванням його історичного розвитку у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, віковими та індивідуальними особливостями і тих змін, що відбуваються в ньому у зв'язку із заняттями фізичною культурою.

Завдання курсу:

1. Пізнання розташування органів та взаємовплив їх як у звичайних умовах, так і при виконанні фізичних вправ;
2. Вивчення особливостей форми тіла людини, співвідношення окремих його частин – пропорції тіла та її зв'язок із спортивними рухами;
3. Вивчення будови тіла людини в різні вікові періоди;
4. Набуття знань про зміни границь органів при виконанні фізичних вправ;
5. Вивчення будови організму спортсмену та змін, що відбуваються в організмі в процесі занять спортом;
6. Оволодіння методом анатомічного аналізу положень та рухів тіла спортсмена.

Передумови для вивчення дисципліни: з фізіологією людини, біохімією.

Навчальна дисципліна складається з 5 кредитів.

Очікувані результати навчання:

ПРН 2. Демонструє знання й уміння застосовувати на практиці основні положення фізіології, біомеханіки, морфології, педагогіки, психології, біохімії для розвитку фізичних (рухових) якостей, формування рухових умінь і навичок людей різних вікових груп, володіє засобами інтегрального гармонійного (розумового, духовного і фізичного) розвитку людини.

ПРН 9. Демонструє знання законів природничо-наукових дисциплін у професійній діяльності, застосовує методи теоретичного та експериментального дослідження в професійній діяльності.

ПРН 18. Виявлена здатність вчитися упродовж життя і вдосконалюватися, з високим рівнем автономності, набутої під час навчання кваліфікації

Згідно з вимогами ОПП студент оволодіває такими *компетентностями*:

Загальнопредметні (ЗК):

ЗК 1. Здатність діяти етично, соціально відповідально та свідомо.

ЗК 3. Здатність до пошуку інформації, її аналізу та критичного оцінювання.

Фахові (ФК):

ФК 1. Здатність формувати в учнів предметні компетентності з педагогіки, фізичного виховання, медико-біологічних та психологічних основ і технологій розвитку рухових умінь і навичок та фізичних якостей, санітарно-гігієнічних основ діяльності у сфері фізичної культури.

ФК 6. Здатність до аналізу, систематизації та оцінки педагогічного досвіду, здатність до розробки методики та технологій для розвитку рухових умінь і навичок та фізичних (рухових) якостей) на основі розуміння і застосування положень фізіології, морфології, біохімії, біомеханіки.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.

Тема 1. Положення людини у природі. Загальні принципи будови і розвитку організму.

Тема 2. Скелет людини (скелет тулуба).

Тема 3. Скелет кінцівок і голови.

Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі.

Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.

Тема 5. М'язи голови ший і кінцівок.

Тема 6. Динамічна анатомія.

Тема 7. Будова внутрішніх органів. Травна і дихальна системи.

Тема 8. Сечостатевий апарат

Кредит 3. Залози внутрішньої секреції. Судинна система.

Тема 9. Будова та функції залоз внутрішньої секреції

Тема 10. Судинна система.

Кредит 4. Нервова система. Аналізатори.

Тема 11. Нервова система.

Тема 12. Аналізатори.

Кредит 5. Спортивна морфологія.

Тема 13. Спортивна морфологія.

Тема 14. Фізичний розвиток людини.

Тема 15. Адаптація систем організму до фізичних навантажень.

Тема 16. Основи вікової морфології.

4. Структура навчальної дисципліни Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	усьо го	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини						
Тема 1. Положення людини у природі. Загальні принципи будови і розвитку організму людини.	10	2		2		6
Тема 2. Скелет людини (скелет тулуба).	10	2		2		6
Тема 3. Скелет кінцівок і голови.	10	2		2		6
Усього годин:	30	6		6		18
Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі.						
Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.	6	2		2		2
Тема 5. М'язи голови, шиї і кінцівок.	6	2		2		2
Тема 6. Динамічна анатомія.	6			2		4
Тема 7. Будова внутрішніх органів. Травна і дихальна системи	6		2	2		4
Тема 8. Сечостатевий апарат	6		2	2		
Усього годин:	30	4	4	10		12
Кредит 3. Залози внутрішньої секреції. Судинна система.						
Тема 9. Будова та функції залоз внутрішньої секреції	15		2	2		11
Тема 10. Судинна система	15		2	2		11
Усього годин:	30		4	4		22
Кредит 4. Нервова система. Аналізатори						
Тема 11. Нервова система	15		2			13
Тема 12. Аналізатори	15		2			13
Усього годин:	30		4			26
Кредит 5. Спортивна морфологія						
Тема 13. Спортивна морфологія	8		2			6

Тема 14. Фізичний розвиток людини	8		2			6
Тема 15. Адаптація систем організму до фізичних навантажень	7		2			5
Тема 16. Основи вікової морфології	7		2			5
Усього годин:	30		8			22
Разом:	150	10	20	20		100

Заочна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини						
Тема 1. Положення людини у природі. Загальні принципи будови і розвитку організму людини.	10			2		8
Тема 2. Скелет людини (скелет тулуба).	10	2		2		6
Тема 3. Скелет кінцівок і голови.	10	2		2		6
Усього годин:	30	4		6		20
Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі.						
Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.	6	2		2		2
Тема 5. М'язи голови, шиї і кінцівок.	6					6
Тема 6. Динамічна анатомія.	6					6
Тема 7. Будова внутрішніх органів. Травна і дихальна системи	6					6
Тема 8. Сечостатевий апарат	6					6
Усього годин:	30	2		2		26
Кредит 3. Залози внутрішньої секреції. Судинна система.						
Тема 9. Будова та функції залоз внутрішньої секреції	15					15
Тема 10. Судинна система	15					15
Усього годин:	30					30
Кредит 4. Нервова система. Аналізатори						
Тема 11. Нервова система	15					15
Тема 12. Аналізатори	15					15
Усього годин:	30					30
Кредит 5. Спортивна морфологія						
Тема 13. Спортивна морфологія	8					8
Тема 14. Фізичний розвиток людини	8					8
Тема 15. Адаптація систем організму до фізичних навантажень	7					7
Тема 16. Основи вікової морфології	7					7
Усього годин:	30					30

Разом:	150	6	8	136
---------------	------------	----------	----------	------------

**5. Теми лекційних занять
Денна форма навчання**

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.</i>		
1	Тема 1. Положення людини у природі. Загальні принципи будови і розвитку організму.	2
2	Тема 2. Скелет людини (скелет тулуба).	2
<i>Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі.</i>		
3	Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.	2
4	Тема 5. М'язи голови, шиї та кінцівок.	2
5	Тема 7. Будова внутрішніх органів. Травна та дихальна системи.	2
Разом:		10

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.</i>		
1	Тема 1. Загальні принципи будови і розвитку організму. Історичний розвиток анатомії як науки.	2
2	Тема 2 Скелет людини (скелет тулуба).	2
<i>Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі.</i>		
3	Тема 3. М'язи голови, шиї та кінцівок.	2
Разом:		6

**6. Теми практичних занять
Денна форма навчання**

№ з/п	Назва теми	Кількість годин денна
<i>Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.</i>		
	Тема 2. Скелет людини (скелет тулуба).	2
	Усього годин:	2
<i>Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі.</i>		
	Тема 1. М'язова система людини. М'язи тулуба.	2
	Тема 2. М'язи голови, шиї і кінцівок.	2
	Тема 3. Динамічна анатомія.	4
	Усього годин:	8
<i>Кредит 5. Спортивна морфологія</i>		
	Тема 1. Спортивна морфологія	4
	Тема 2. Фізичний розвиток людини	2
	Тема 3. Адаптація систем організму до фізичних навантажень	2
	Тема 4. Основи вікової морфології	2

Усього годин:	10
Разом:	20

**7. Теми лабораторних занять
Денна форма навчання**

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.</i>		
1	Тема 1. Загальні принципи будови і розвитку організму людини.	2
2	Тема 2. Скелет людини.	2
3	Тема 3. Скелет кінцівок і голови.	2
<i>Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі</i>		
4	Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.	2
5	Тема 5. М'язи голови, ший і кінцівок.	2
6	Тема 6. Динамічна анатомія.	2
7	Тема 7. Травна і дихальна системи.	2
8	Тема 8. Сечостатевий апарат.	2
<i>Кредит 3. Залози внутрішньої секреції. Судинна система.</i>		
9	Тема 9. Залози внутрішньої секреції.	2
10	Тема 10. Судинна система.	2
	Разом:	20

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.</i>		
1	Тема 1. Загальні принципи будови і розвитку організму людини.	2
2	Тема 2. Скелет людини.	2
3	Тема 3. Скелет кінцівок і голови.	2
<i>Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі</i>		
4	Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.	2
	Разом:	8

**8. Самостійна робота
Денна форма навчання**

Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.</i>	
Тема 1. Положення людини у природі. Загальні принципи будови і розвитку організму.	10
Тема 2. Скелет людини (скелет тулуба).	5
Тема 3. Скелет кінцівок і голови.	5
Усього годин:	20
<i>Кредит 2. М'язова система людини. Нутрощі.</i>	
Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.	4
Тема 5. М'язи голови, ший і кінцівок.	4
Тема 6. Динамічна анатомія.	4

Тема 7. Будова внутрішніх органів. Травна і дихальна системи.	4
Тема 8. Сечостатевий апарат.	4
Усього годин:	20
<i>Кредит 3. Залози внутрішньої секреції. Судинна система.</i>	
Тема 9. Будова та функції залоз внутрішньої секреції	10
Тема 10. Судинна система.	10
Усього годин:	20
<i>Кредит 4. Нервова система. Аналізатори.</i>	
Тема 11. Нервова система.	10
Тема 12. Аналізатори.	10
Усього годин:	20
<i>Кредит 5. Спортивна морфологія</i>	
Тема 13. Спортивна морфологія.	5
Тема 14. Фізичний розвиток людини.	5
Тема 15. Адаптація систем організму до фізичних навантажень.	5
Тема 16. Основи вікової морфології.	5
Усього годин:	20
Разом годин:	100

Заочна форма навчання

Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Анатомія як наука і навчальний предмет. Скелет людини.</i>	
Тема 1. Положення людини у природі. Загальні принципи будови і розвитку організму.	10
Тема 2. Скелет людини (скелет тулуба).	10
Тема 3. Скелет кінцівок і голови.	10
Усього годин:	30
<i>Кредит 2. М'язова система людини. Нутроці.</i>	
Тема 4. М'язова система людини. М'язи тулуба.	5
Тема 5. М'язи голови, ший і кінцівок.	5
Тема 6. Динамічна анатомія.	10
Тема 7. Будова внутрішніх органів. Травна і дихальна системи.	10
Тема 8. Сечостатевий апарат.	10
Усього годин:	40
<i>Кредит 3. Залози внутрішньої секреції. Судинна система.</i>	
Тема 9. Будова та функції залоз внутрішньої секреції	15
Тема 10. Судинна система.	15
Усього годин:	30
<i>Кредит 4. Нервова система. Аналізатори.</i>	
Тема 11. Нервова система.	10
Тема 12. Аналізатори.	6
Усього годин:	16

<i>Кредит 5. Спортивна морфологія</i>	
Тема 13. Спортивна морфологія.	5
Тема 14. Фізичний розвиток людини.	5
Тема 15. Адаптація систем організму до фізичних навантажень.	5
Тема 16. Основи вікової морфології.	5
Усього годин:	20
Разом годин:	136

9. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Назва і коротка характеристика

Розробка анатомо-фізіологічної моделі спортсмена власної спеціалізації. Студентам пропонується, використовуючи отримані знання в курсі анатомії людини, а також підручники, навчальні посібники та методичні матеріали, розробити анатомо-фізіологічну модель спортсмена власної спеціалізації. ІНДЗ повинно бути оформлено у відповідності до встановлених положень. Під час захисту ІНДЗ студентам пропонується проаналізувати особливості анатомо-фізіологічних ознак, що характерні для спортсменів даної спеціалізації.

10. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, залік) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу модуля.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Студенту виставляється відмінно за володіння на високому рівні знаннями навчального матеріалу, аргументоване використання їх у різних ситуаціях. Студент має системні глибокі знання з навчальної дисципліни, усвідомлено використовує їх на практиці. Практичні завдання виконує безпомилково, використовуючи різні джерела інформації.

Студенту виставляється дуже добре за глибокі знання навчального матеріалу, використання їх в своїй практичній діяльності. Практичні завдання виконує без помилок.

Студенту виставляється добре за достатні знання, він застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях. Відповідь його логічна, хоч і має неточності. Практичні завдання виконує з незначними помилками, чітко відповідає на поставлені питання.

Студенту виставляється достатньо за відтворення основного навчального матеріалу, здатність з помилками дати визначення основним положенням навчальної дисципліни. Відповідь його правильна, але недостатньо осмислена. Практичні завдання виконує з незначними помилками.

Студенту виставляється мінімальний задовільно за відтворення частини навчального матеріалу, нечітке уявлення про предмет. Виконує практичні завдання з суттєвими помилками.

Оцінка за виконання індивідуального науково-дослідного завдання, завдань самостійної роботи виставляється з урахуванням таких параметрів.

Кількість балів у кінці семестру повинна складати від 250 до 500 балів (за 5 кредитів), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 5 кредитів

Поточне тестування та самостійна робота					КР	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5		
20	20	20			40	100
12	12	12	12	12	40	100
					40	100
					40	100
					40	100
					40	100
Разом						500/100*

11. Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

12. Методи навчання

Усний виклад матеріалу: наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу; проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз; ілюстрація – метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки та ін.).

Із метою забезпечення максимального засвоєння студентами матеріалу курсу використовуються наступні методи навчання:

- словесні (лекція-монолог, лекція-діалог, бесіда);
- метод проблемного викладу матеріалу;
- наочні (презентація, ілюстрація);
- індуктивно-дедуктивний;
- метод стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності;
- методи усного, письмового, тестового контролю та самоконтролю.

13. Рекомендована література Базова

1. Богуш В.Л. і співавт. Основы анатомической структуры и двигательной функции мышц : учеб. Пособие. – Николаев : НУК, 2013. – 194 с.
2. Большаков О. П. Оперативная хирургия и топографическая анатомия. – М.: Наука, 2015. – 960 с.
3. Большаков О.П. Большой практикум по физиологии человека и животных. – М.: Высшая школа, 2013. – 408 с.
4. Гайворонський І.В. Anatomy of Bone System: The manual for medical students (Анатомія костної системи). – М.: СпецЛит, 2014. – 413 с.
5. Горелова Л. В. Анатомия в схемах и таблицах. – М.: Феникс, 2015. – 576 с.
6. Гуровец Г. В. Возрастная анатомия и физиология. Основы профилактики и коррекции нарушений в развитии детей . – М.: Владос, 2013. – 432 с.
7. Каменская В. Г. Возрастная анатомия, физиология и гигиена. – М.: Питер, 2012. – 272 с.
8. Караулова Л. К. Физиология физического воспитания и спорта. – М.: Академия, 2012. – 304 с.
9. Козлов В. И. Анатомия соединений. – Л.: Практическая медицина, 2014. – 104 с.
10. Коцан І.Я., Гринчук В.О., Велемєць В.Х. Анатомія людини. – Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2010. – 890 с.
11. Михайлов С. С. Анатомия человека. В 2 томах.– М.: ГЭОТАР-Медиа, 2011. – 608 с.
12. Музика Ф. В. Анатомія людини : навч. посіб. – Львів : ЛДУФК, 2014. – 359 с.
13. Музика Ф. В. Тестові завдання з дисципліни „Анатомія людини”. – Львів : ЛДУФК, 2012. – 130 с.
14. Самусев Р. П. Атлас анатомії людини. – Тернопіль : Навчальна книга– Богдан, 2011. – 751 с.20.
15. Самусев Р.П. Атлас анатомии человека. – М.: АСТ, Мир и Образование, 2014. – 544 с.
16. Сапин М. Р. Анатомия человека. В 2 томах. Том 2. – М.: Academia, 2015. – 352 с.
17. Севастьянова И.С. Анатомия человека : иллюстрированный атлас. – Харьков: ХНУ, 2011. – 191 с.
18. Сидоренко П. І. Анатомія та фізіологія людини. – Київ: Медицина, 2012. – 199 с.
19. Синельников Р. Д. Атлас анатомии человека. В 4 томах. – М.: Новая Волна, Умеренков, 2015. – 344 с.
20. Федюкович Н. И. Анатомия и физиология человека. – М.: Феникс, 2015. – 512 с.
21. Цыбулькин А. Г. Практикум по анатомии человека. – М.: Новая Волна, Умеренков, 2012. – 160 с.
22. Швырев А. А. Анатомия и физиология человека с основами общей патологии. – М.: Феникс, 2014. – 416 с.
23. Черкасов В. Г. Анатомія людини. – Вінниця : Нова Книга, 2011.–639 с.
24. Югова Е. А. Возрастная физиология и психофизиология. – М.: Академия, 2011. - 336 с.

Допоміжна

1. Абрамов Ю.А. Анатомия и физиология. Учебный терминологический словарь-справочник. - М.: МПСИ, 2007. – 160 с.
2. Гайворонский И. В. Анатомия мышечной системы. – М.: ЭЛБИ-СПб, 2006. – 362 с.
3. Гайворонский И. В. Нормальная анатомия человека. В 2 томах. – М.: СпецЛит, 2011. – 424 с.
4. Караулова Л. К. Регуляторные системы организма человека. – М.: Дрофа, 2010. – 368 с.
5. Караулова Л. К. Руководство к практическим занятиям по нормальной физиологии. – М.: Academia, 2010. – 336 с.

6. Козлов В. И. Анатомия нервной системы. – М.: Бином. Лаборатория знаний, Мир, 2010. – 208 с.
7. Кондрашев А. В. Нормальная анатомия человека. – М.: Эксмо, 2010. – 400 с.
8. Козлов В.И. Практикум по анатомии человека. – М.: Издательство Университета дружбы народов, 2009. – 352 с.
9. Швырев А. А. Анатомия человека. – М.: Феникс, 2005. – 188 с.

14. Інформаційні ресурси

1. Коляденко Г.І. Анатомія людини: підручник. Київ: Либідь, 2018. – 384 с.
<https://www.yakaboo.ua/ua/anatomija-ljudini-pidruchnik-1643645.html>
2. http://shron1.chtyvo.org.ua/Fedoniuk_YaI/Anatomiia_ta_fiziologhiia_z_patolohiieiu.pdf
3. Кравчук С.Ю. Анатомія людини: підручник.
http://kingmed.info/knigi/Anatomia/book_4235/Anatomiya_lyudini-Kravchuk_SYu-2007-pdf
4. Анатомія та фізіологія людини: підручник (ВНЗ I—III р. а.) / П.І. Сидоренко. — 5-е вид., випр. <https://www.medpublish.com.ua/anatomija-ta-phiziologija-ljudini-pidruchnik-vnz-r-a-p-sidorenko-5e-vid-vipr/p-453.html>
5. Френк Неттер. Атлас анатомії людини. <https://www.booksmed.com/anatomiya/1677-atlas-anatomiyi-lyudini-netter-navchalnij-posibnik.html>